

УДК 347.9

І. С. Ярошенко, канд. юрид. наук, доц.
кафедри цивільного та трудового права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РИМСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті досліджено основні інститути римського приватного права, які вплинули на національну правову систему та національний цивільний процес, їх становлення та розвиток.

Ключові слова: римське, процес, легісакційний, формулярний, когніційний, позов, докази.

В статье исследуются основные институты римского частного права, которые повлияли на национальную правовую систему и национальный гражданский процесс, их становление и развитие.

Ключевые слова: римское, процесс, легисакционный, формулярный, когниционный, иск, доказательства.

The paper dedicated main institute of Roman Civil Law, which influenced on national law system and national civil process, their development.

Key words: Roman, process, legisaction, per formulas, cognitio, action, evidence.

Важливість знання римського права ніколи не ставилася під сумнів, оскільки римське право пов'язує правову думку Стародавнього світу, середньовіччя, Нового часу і стало основою більшості західноєвропейських правових систем.

У сучасній українській юридичній літературі питання впливу римського приватного права на законодавство, що регулює українське судочинство або не розглядаються, або розглядаються фрагментарно. Але наукові дослідження даної проблеми є актуальними, так як багато інститутів і категорій української правової системи ґрунтуються на принципах і структурі римського права, розроблялися на основі або з урахуванням його критичного сприйняття.

Творчість римських юристів суттєво вплинула на подальший розвиток правової думки. Це обумовлено як високою культурою римської юриспруденції, яка характеризується аргументованістю правового аналізу, чіткістю формулювань, обширністю досліджува-

них проблем, так і тією роллю, яка випала на римське право у подальшій історії права [8, с. 5]. Майстерно розроблене у деталях видатної юриспруденції класичного періоду римське право знайшло своє завершення у відомому «Corpus Juris Civilis» імператора Юстиніана, і в такому вигляді прийшло до нового світу [7, с. 61].

Відомо, що роботи по римському праву в основному присвячені проблемам матеріального права: цивільного, сімейного. Менш дослідженими в юридичній літературі є інститути процесуального права. Зокрема, зазначеною проблемою займалися І. А. Покровський, В. М. Хвостов, О. С. Йоффе, Д. В. Дождев, І. Б. Новицький, О. А. Підпригора та ін., хто досліджував римське приватне право в цілому. Питанням саме римського цивільного процесу присвячені роботи О. В. Салогубової.

Римське право — не просто право давнього народу, а загальна теорія цивільного права і процесу, досконала юридична форма, яку кожен із наступних народів наповнює новим змістом. Нарешті, оскільки у результаті тисячолітньої традиції римське право суттєво відображене у наших кодексах, неможливо повною мірою розуміти й тлумачити відповідні положення не знаючи суті першоджерел. Для повноцінного формування юриста важливо засвоїти не лише формули чи норми, а зрозуміти сам процес становлення та еволюції права [3, с. 7].

Значна кількість інститутів римського цивільного процесуального права має глибоке коріння в історії права. На їх основі розвинулося сучасне судочинство. До них відносяться такі інститути, як позов, докази, представництво. Ці інститути римського приватного права складають основу сучасного національного цивільного процесу.

Римські юристи першими створили спеціальну термінологію, ту само, якою і сьогодні користується весь цивілізований світ, розробили юридичні категорії і поняття, заснували і розвинули метод юридичного судження. Римські юристи надихалися у своїй роботі тими ідеалами правосуддя і справедливості, які є незмінними, оскільки відповідають вічним сподіванням людства [9, с. 6].

Можливість порушення прав є приводом для створення дієвих засобів забезпечення здійснення вимог і виконання зобов'язань у майбутньому. Такими засобами були: особливі угоди між заінтересованими особами, які у римлян укладалися у формі стипуляції, обіцянки зобов'язаної особи; порука, яка давала право уповноваженій особі звернути стягнення на інших осіб, крім зобов'язаної осо-

би; завдаток; залишення речі у третьої незаінтересованої особи. Значного розвитку набула судова форма захисту прав.

Римський народ, як і багато інших, до створення державного суду, пережив епоху приватної розправи з порушниками права. Кожен, хто вважав порушеним своє право, розправлявся власними силами із тим, хто наніс образу. Поширеними засобами захисту були самозахист і самоуправство, які фактично є прикладом кровної помсти.

Перехід від приватної розправи до державного суду відбувався поступово. Перехідними етапами стали: спочатку система релігійних норм, потім складається система регламентацій приватної розправи шляхом установа певного порядку застосування насилля до кривдника; далі розвивається система викупів; нарешті, передача справи захисту прав органам держави [5, с. 40]. Такий перехід пояснюється тим, що зміцніла державна влада починає звертати суттєву увагу на внутрішню будову держави. З'ясування стосунків приватних осіб з приводу образ стають явищем небажаним. І ось тоді, замість неорганізованого порядку охорони прав, устанавлюється новий.

Римські юристи не знали спеціальної науки цивільного процесу, окремо не виділялася така галузь права. Слово *processus* ніколи не використовувалося римлянами у тому значенні, яке воно має у сучасному праві. У роботах Гая і Юстиніана викладення цивільного права і судочинства є одним цілим. Імовірно це пояснюється тим, що римляни не допускали існування окремої науки про права і окремої науки про їх судові здійснення [8, с. 6]. Можливість вирішення спору за допомогою процесуальних засобів ґрунтувалася виключно на праві матеріальному.

Як зазначає проф. Д. В. Дождев, процес — це форма захисту і реалізації права із характерними для нього рівністю та автономією індивідів [3, с. 185]. Проф. М. Х. Г. Гаррідо вважає, що під процесом римляни розуміли послідовність юридичних актів або дій, які розпочиналися поданням позову, у результаті зумовлюючи судові рішення [1, с. 163].

Порушений інтерес формулювався у вигляді позову (*actio*) — певної форми пред'явлення претензії до другої сторони. Позов у римському процесі можна розуміти як юридичний акт, що здійснюється позивачем з метою отримання у суді сприятливого рішення [1, с. 154], як визнану правопорядком форму пред'явлення претензії до другої сторони відносин [3, с. 184], а також як процесуальну дію сторони, якою відкривається судове провадження проти іншої сторони [2, с. 120].

Слід зазначити, що нормальний порядок, в якому здійснювалися права, у випадку оспорювання чи порушення їх іншими особами, — полягав у зверненні до суду. Суд не вирішував цивільні справи *ex officio* (за своєю ініціативою, відповідно до покладених повноважень) — для цього вимагалось пред'явлення позову заінтересованою особою. Протилежна сторона могла надати свої заперечення.

Отже, римський судовий процес характеризувався диспозитивністю, адже ініціювати його могла лише потерпіла особа. Від її волі залежала можливість судового розгляду.

Суд перш за все вирішує чи існує спірне право, а потім, у випадку необхідності, застосовує примусові заходи для здійснення його.

Сторонами у процесі називалися особи, які змагалися з метою отримання для себе сприятливого судового рішення. Особа, яка пред'являла позов для захисту своїх прав називалася позивач (actor). Особа, проти якої був спрямований позов, називалася відповідач (geus). Назви сторін, як відомо, збереглися до сьогодні. Суть цих понять також залишилася фактично незмінною.

Цивільний процес Риму пройшов у своєму розвитку три форми: легісакційну, формулярну, когніційну (екстраординарну), що певною мірою відповідає трьом періодам римської держави: періоду царів і початку республіки (епоха квіритського права); періоду республіки (епоха «всенародного» права); періоду імперії (епоха кодифікації права) [8, с. 8].

Легісакційний і формулярний процеси мали дві фази: коли дії відбувалися у присутності магістрату і коли дії відбувалися у присутності судді. На противагу цьому, когніційний (екстраординарний) процес здійснювався лише у присутності магістрату, тобто, державного чиновника.

Суттєвою характеристикою римського цивільного процесу була його відкритість. Всі дії відбувалися у громадському місці, на форумі.

Мовою судових засідань була латина, однак у IV ст. н.е. почали користуватися і грецькою мовою. Слід відмітити, що використання однієї мови при здійсненні правосуддя, яка зрозуміла для всіх, є підґрунтям сучасного принципу державної мови судочинства, та гарантією вільного доступу до судочинства.

Для початку процесу обов'язковою умовою була особиста присутність як позивача, так і відповідача. Неявка відповідача унеможлиблювала процес. Тому, актуальним було питання за-

безпечення явки відповідача. Характерною рисою легісакційного і формулярного процесів було те, що державна влада сама не викликала відповідача і не примушувала його до явки. Саме позивач мав привести відповідача. З цією метою позивачу надавався такий засіб як *in jus vocation* (виклик до суду). Лише у когніційному процесі була впроваджена офіційна процедура виклику відповідача.

Легісакційний процес (*legis actio* — позов із закону) будувався на основі суворого формалізму і складної ритуальності (із застосуванням певних жестів, слів, словесних формул). Пред'явлення позову не допускалося, якщо це не передбачалося законом. Відомим є приклад, коли «хтось вимагав винагороди за пошкоджені виноградні лози, називаючи їх лозами, то оголошували, що він програв позов, оскільки повинен був назвати лози деревами оскільки у Законі XII таблиць, згідно з яким подавався позов з приводу зрізаних лоз, говоритьсь взагалі про дерева» [6, I. 4.11].

Сам же процес складався із двох стадій: *in jure* і *in judicio*. Метою стадії *in jure* було встановити виключно правовий бік справи — наявність позову і дотримання пов'язаної з ним процедури. Проходила ця стадія перед магістратом, який був наділений відповідною юрисдикцією. Сторони мали з'явитися особисто, так як представництво не допускалося, і ніхто не міг діяти від імені іншої особи. Забезпечення явки відповідача покладалося на позивача. Закінчувалася ця стадія тим, що, встановивши відповідність пред'явленого позову установленому його виду у законі, магістрат призначав суддю, і справа переходила до другої стадії.

Стадія *in judicio* була присвячена вирішенню іншого завдання — перевірки фактичного боку справи [4, с.19]. Це завдання виконувала постійна колегія, спеціально створене для справи журі, суддя (одноособово) або вибраний сторонами арбітр. Завершувався процес прийняттям рішення (*sententia*), яке і закінчувало спір, що виник між сторонами.

У спорах про право власності на річ обидві сторони приходили до магістрату із спірною річчю. За загальним правилом позивач зобов'язаний був у стадії *in jure* представити предмет спору, якщо його можна було перемістити. Якщо цього зробити було не можна, то сторони разом із свідками і магістратом у стадії *in jure* йшли до такого предмету, щоб на місці здійснити необхідний обряд. Надалі до суду стали приносити частину нерухомої речі (яка символізувала саму річ). Також сторони приводили до суду мак-

симальну кількість свідків. Таким чином, саме зазначені речі і люди були засобами доказування у легісакційному процесі.

Легісакційний процес мав 5 форм, які застосовувалися залежно від характеру спору. Ці форми можна вважати прообразом видів проваджень у національному судочинстві.

Три форми процесу були змагальними, оскільки їх наслідком був судовий спір між позивачем і відповідачем. Дві форми можна назвати «виконавчими», так як їх метою було забезпечення ефективності судового рішення або здійснення визнаного права.

Такий порядок розгляду справ у легісакційному процесі забезпечив розвиток принципів диспозитивності, гласності, змагальності, рівності сторін.

Нааявність сталих узаконених формулювань ускладнювала можливість судового захисту. Незважаючи на певні удосконалення *legis actiones* усе більше і більше не відповідав цивільному обороту, що розвивався досить швидко. Сторони мали вишукувати можливості для того, щоб дати новим правовідносинам позовне здійснення. При цьому формалізм процедури зберігався і найменша помилка у формулюванні вимоги призводила до втрати процесу. А при значному ускладненні правовідносин помилки ставали все більш імовірними. Тому потрібен був новий процес — більш гнучкий і більш вільний.

Формулярний процес — *per formulas*, який прийшов на зміну легісакційному, поклав край ритуальності та надзвичайному формалізму останнього. На зміну жестам і наперед визначеним словам приходить преторська формула, від якої цей процес і бере свою назву.

Як і легісакційний, формулярний процес складався із двох стадій. Але, якщо у змісті стадії *in iudicio* ніяких змін не відбулося, то стадія *in iure* мала тепер своєю єдиною метою отримання преторської формули. Обов'язок формулювати предмет спору було перекладено зі сторін на претора. У формулярному процесі сторони перед магістратом могли викладати справу у будь-яких висловах і у будь-якій формі. А вже претор надавав претензіям сторін відповідний юридичний вигляд. Із пояснень сторін він виводив юридичну сутність спору і суть викладав у особливій записці судді, який призначався для розгляду цієї справи. Ця записка і є формула. З моменту її отримання вважалось таким, що відбулося, *litis contestatio* (засвідчення спору), і тим самим виключалася можливість звернення до претора для захисту того ж права, з тих же підстав, відповідно до правила *ne bis de eadem re sit action* (не можна двічі порушувати од-

ну і ту ж справу). Зазначене правило збереглося у сучасному процесі, хоча аналогія *litis contestatio* відсутня.

Так виник у Римі процес, який діяв потім не тільки у період республіки, але і протягом всього наступного періоду, процес, при якому здійснилося переродження римського права із національного в загальносвітове [7, с. 176].

Запровадження формулярного процесу, окрім спрощення процесуального провадження, мало наслідком відкриття спрощених і більш зручних засобів преторського впливу. Крім цього у претора з'явилася можливість впливати на процес. Якщо у легісаційному процесі магістрат відігравав пасивну роль, то у формулярному роль претора стає активною. Тепер складання формули повністю залежить від претора. Якщо він відмовляв у складанні формули, то тим самим зупиняв рух процесу і робив цивільне право позивача нікчемним. Отже, претор стає прямим контролером і розпорядником позовів. Претор відмовляв у складанні формули у випадках, коли для нього відразу було зрозуміло, що претензія позивача, хоча і обґрунтована *jus civile*, проте — несправедлива.

Якщо до претора з'являлася особа з претензією, яка не мала підстав у цивільному праві, але на думку претора була справедливою, то він міг скласти відповідну формулу і передати на вирішення судді, приписавши йому перевірити фактичні дані по звинуваченню відповідача. Таким чином, поряд з позовами, які ґрунтувалися на цивільному праві (*actiones civiles*), з'являються позови преторські (*actiones praetoriae*). В основі цивільного позову завжди лежить цивільне право позивача, яке у позові і здійснюється. Матеріальним обґрунтуванням всіх преторських позовів є не певне право позивача, а фактичні обставини справи, які свідчать, що вимога є справедливою. Отже, з часу запровадження формулярного процесу стає активною роль державного чиновника.

За загальним правилом сторони вели процес особисто, але з'являється і процесуальне представництво. Розрізняють два види представників: когнітор (*cognitor*) і прокуратор (*procurator*). *Cognitor* — це представник формальний, він призначається довірительом у присутності протилежної сторони і надалі повністю замінює довірителя. Довіритель за такого представництва вже не міг вдруге подати той само позов. Стягнення за рішенням адресувалося довірителью, а не когнітору. *Procurator* — представник, який призначався безформально і навіть, можливо, без відомо протилежної сторони [6, І. 4.83].

Прокуратор міг виступити сам в інтересах однієї із сторін без будь-якого доручення. Після процесу прокуратора особа, яку представляв прокуратор, сама могла здійснити позов проти того ж відповідача (тому від прокуратора вимагали гарантій відшкодування шкоди відповідачу у випадку подвійного стягнення). Стягнення за позовом, що вівся прокуратором, адресувалося йому, а не стороні, яку він представляв.

Існувало також обов'язкове представництво — осіб з обмеженою дієздатністю: безумних, марнотратців представляв куратор, малолітніх і жінок — опікуни [3, с. 222].

Але, слід зазначити, що представництво сторін у стадії *in iure* взагалі не допускалося: кожен сам повинен був вести свою справу. Виключення допускалися лише у деяких випадках, опікун міг представляти підопічного, а також у процесах про уявних рабів. У стадії *in iudicio* сторона могла призначити собі когнітора [10, с. 144]. При цьому використовувалося поручительство, у випадку, наприклад, неможливості з'явитися у визначений день, тоді іншій особі доручалася замість відповідача з'явитися на суд.

Провадження *in iudicio* відбувалося у день, вибраний сторонами за взаємною згодою (але не пізніше 18 місяців). Вони мали з'явитися до призначеного судді для другої стадії провадження. Органами суду за загальним правилом були приватні судді — *judices privati*. Але для певних видів справ у період республіки з'являються спеціальні судові колегії: суд децемвірів, який імовірно розглядав справи про громадянство; суд цетумвірів, який розглядав справи про спадкування [7, с. 192].

Отже, зазвичай, суддями призначали приватних осіб. Суддя призначався претором, але при його виборі основна роль належала згоді сторін. Лише при неможливості досягнення згоди претор призначав суддю за власним вибором.

У формулярному процесі засоби доказування були більш ефективними, ніж ті, що застосовувалися у легісакційному процесі. Засобами доказування були: заяви сторін та визначальні показання; показання свідків (їх кількість не обмежувалася); письмові документи, якими у першу чергу були показання свідків, записані раніше, документи, стимуляції, контракти, спадкові документи, бухгалтерські книги. Слід зазначити, що у класичний період з'являються документи офіційного характеру. Це призвело до того, що були створені спеціальні книги, де велися записи юридичних фактів, зокрема відомо, що в Єгипті існував кадастр нерухо-

мого майна, а з епохи Августа римляни записували народжених [1, с. 200—201]. Також засобами доказування були: огляд об'єкту суддею, висновки експертів.

У процесі доказування слід було посилатися виключно на факти. Доказування покладалося на сторони. Суддя був вільним у оцінці доказів, які представляли сторони.

Після винесення рішення вживалися заходи для його виконання. Засобом для стягнення був виконавчий позов — *actio iudicati*. Між рішенням та *actio iudicati* мало пройти 30 днів, щоб відповідач міг добровільно виконати рішення. По закінченні 30 днів розпорядник майна боржника приступав до продажу всього майна. За певними категоріями справ була передбачена процедура стягнення частини майна. Згодом така форма примусового виконання стала загальнообов'язковою. Варто зазначити, що сучасний інститут виконавчого провадження запозичив певні елементи із римського процесу.

В класичну епоху поряд із нормальним звичайним процесом, який ділився на дві стадії, почали зустрічатися випадки, коли спірні справи розглядалися магістратом без передачі вирішення справи судді (наприклад, коли особа не знаходила захисту в цивільному праві). Такий особливий, надзвичайний (*extra ordinem*) порядок розгляду поступово став застосовуватися і за такими справами, де раніше давалася формула. Адміністративний розгляд називався *cognito* або *notion*, а процес — *cognition extraordinarium*. Таким чином, з'являється третя форма римського процесу — когніційна (екстраординарна).

У самому Римі відбулося переміщення юрисдикції: судова влада остаточно перейшла із рук преторів до *praefectus urbi*. У 294 р. Діоклетіан видав наказ, яким наказував правителям провінцій самим вирішувати справи. Цей наказ передбачав, що *extraordinaria cognitio* ставав загальною і єдиною формою процесу. Отже, в когніційному процесі судові функції здійснюються адміністративними органами: в Римі і Константинополі (у зв'язку із поділом імперії на Західну і Східну) — *praefectus urbi* (начальником міської поліції), у провінціях — правителем провінції, а по менш важливих справах — муніципальними магістратами. Однак іноді імператори приймали судові справи до свого особистого розгляду [5, с. 49].

Заміна формулярного процесу когніційним ознаменувала суттєві зміни в основних принципах процесу. Якщо в ординарному (звичай-

ному) процесі розгляд по суті і саме рішення судді ґрунтувалися на згоді сторін, то тепер увесь процес будувався на владі, рішення тепер було не думкою третейського судді, а власним наказом носія *imperium* [7, с. 248]. Зникає особа приватного судді і поділ на два етапи.

Розгляд справ утратив публічний характер і відбувався у закритому приміщенні у присутності лише сторін і особливо поважних осіб, які мали право бути присутніми при цьому. Якщо позивач не з'явився на розгляд справи, провадження припинилося. У випадку неявки відповідача справа розглядалася заочно. Інститут заочного рішення, створений римськими юристами, зберігся до нашого часу. Заочне рішення відоме сучасному законодавству багатьох країн. В українському цивільному процесі даний інститут запроваджений Цивільним процесуальним кодексом 2004 року.

Майже все, що відбувалося у суді заносилося до судового протоколу. Таким чином, запроваджується фіксування процесу.

Процес перестав бути безкоштовним. За здійснення провадження стягувалися судові витрати, які сплачувалися до державної казни. Цей факт, імовірно, був однією із причин переходу судового розгляду повною мірою до рук державних органів.

Змінилася процедура виклику до суду. Він тепер здійснювався офіційно за участі представника державної влади. Скарга позивача заносилася до протоколу судової установи і потім офіційно повідомлялася відповідачу. Такий спосіб виклику до суду носить назву *litis denuntiatio*.

Доказами у процесі були: визнавальні показання сторін, показання свідків, докази документального характеру, експертні оцінки, презумпції [1, с. 213—214]. Під визнавальними показаннями сторін розумілися такі показання, які сторона давала під присягою на вимогу іншої сторони. Все, що було сказано під присягою, приймалося як істина.

Докази документального характеру переважали над показаннями свідків. Державні документи, видані офіційними особами або чиновниками, вважалися найбільш достовірним видом доказів, оскільки ґрунтувалися на авторитеті державних органів. Документи, складені нотаріусами, також вважалися достовірними доказами, якщо підтверджувалися присягою нотаріуса. Документи приватного характеру мали доказову силу тільки за умови їх підтвердження показаннями щонайменше трьох свідків.

На відміну від процесу класичного періоду в когніційному процесі було допущено апеляційне оскарження постановленого

рішення у наступну, вищу інстанцію. На рішення *praefectus urbi* можна було подавати скарги: на рішення правителя провінції — *praefectus praetorio* (начальнику імператорської гвардії), а на його рішення — імператору [5, с. 50]. Апеляція подавалася у тому ж суді, де було постановлене рішення. Вона могла здійснюватися в усній формі: «Я подаю апеляцію», або у письмовому вигляді, через подання так званої апеляційної таблички, протягом 2—3 днів (10 днів — згідно Новелам Юстиніана), починаючи з того дня, коли сторони дізналися про судове рішення. Судове рішення, яке не було оскаржене, вважалось остаточним з моменту спливу строку на апеляцію, і починався процес його виконання. Якщо рішення було оскаржене, то виконання тимчасово зупинялося [1, с. 215]. Початий спір міг продовжуватися безкінечно довго, так як бюрократична ієрархія державного апарату дозволяла перенести його із однієї інстанції до іншої аж до імперської канцелярії.

Виконання рішень складає тепер лише останню заключну частину провадження. Для порушення виконавчого провадження не потрібно подавати окремий позов (як це було у формулярному процесі), а достатньо простого прохання відповідної сторони.

У період від Діоклетіана до Юстиніана процес зазнав лише незначних змін. Когністиційний процес за Юстиніана отримав назву лібеллярного процесу. Цю назву провадженню надає значно активніший розвиток письмових актів — *libelli*, — ніж це було в епоху Діоклетіана. Зокрема, проф. І. О. Покровський зазначає, що розвиток писемності та писемних актів або *libelli*, сприяли тому, що сформувався новий процес [7, с. 250]. Початком такого процесу стала *libellus conventionis* або *позовне прохання*. Позовне прохання мало подаватися із копіями.

Перевіривши формальну правильність прохання, суд сам направляв його через свого посильного відповідачу із пропозицією з'явитися у вказаний час до суду. Посильний повинен був отримати від відповідача забезпечення дійсної явки. В іншому випадку відповідач міг бути арештований. Якщо відповідач мав заперечення проти позову, то вони викладалися у письмовій формі — *libellus contradictionis*.

Посткласичний когністиційний процес відрізнявся від попередніх і у питанні доказів. Засоби доказування залишалися ті самі, що і в класичному, але тепер суддя мав право самостійно досліджувати, розшукувати і добувати різні докази для використання їх у ході розгляду справи. Саме це свідчить про роз-

виток *інквізиційного принципу*. Також, запроваджується *принцип обмеження при оцінці доказів*: тепер суддя не міг досліджувати докази на власний розсуд, а повинен був керуватися законодавчими актами.

Отже, хоча римське право не поділялося на матеріальне і процесуальне, питання процесу були розроблені римськими юристами досить глибоко. Фактично визначався предмет та специфічна сфера регулювання, які відрізнялися від матеріального права.

Після класичний період розвитку римського цивільного процесу — когніційний процес став основою сучасного цивільного процесу.

Римське право визначило головні принципи цивільного процесу (диспозитивності, змагальності, усності, гласності). Римські юристи розробили основні правила юрисдикції, підсудності, оскарження рішень. Наукова розробка права досягла у римлян такої ідейної глибини, якої не досягав жоден із наступних народів аж до нашого часу.

Римські юристи розробили вчення про представництво, проводили поділ представників на тих, що діють за дорученням і законних представників. Саме такий поділ представництва закріплений в Цивільному процесуальному кодексі України.

Ступінь використання римських норм українським законодавством різна. Якщо досліджувати інститути доказів в українському процесі, то можна казати про запозичення деяких норм із римського процесу. Що стосується інституту позову, то поняття зазнало значних змін порівняно із тим, яке існувало у римському праві. Проте основи позовного провадження були сприйняті українським цивільним процесуальним правом.

На нашу думку, поглиблене вивчення римського цивільного процесу може сприяти появі в українському праві нових юридичних форм, що особливо важливо у період реформування цивільного процесуального законодавства.

Література

1. *Гарсія Гаррідо М. Х.* Римское частное право: Казусы, иски, институты / Перевод с испанского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут, 2005. — 812 с.
2. *Гримм Д. Д.* Лекции по догме римского права. — К., 1919. — 279 с.

3. *Дождев Д. В.* Римское частное право: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. — 2-е изд., изм. и доп. — М.: Норма, 2006. — 587 с.
4. *Иоффе О. С., Мусин В. А.* Основы римского гражданского права. — Ленинград: Из-во Ленинградского ун-та. — 1975. — 156 с.
5. *Новицкий И. Б.* Римское право: учебник / И.Б. Новицкий. — М.: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. — 298 с.
6. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
7. *Покровский И. А.* История римского права. — М.: Статут, 2004. — 540 с.
8. *Салогубова Е. В.* Римский гражданский процесс — М.: Юрид. бюро «Городец», 1997. — 65 с.
9. *Санфилиппо Ч.* Курс римского частного права : Учебник / Пер. с итал.; под ред. Д. В. Дождева. — М. : Изд-во Бек, 2000. — 400 с.
10. *Хвостов В. М.* История Римского права. — М., 1916. — 478 с.

Стаття надійшла до друку 19 вересня 2011 року.